

ВІДГУК

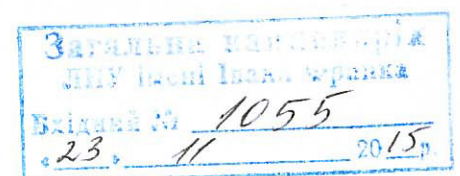
офіційного опонента доктора філософських наук, професора Козловця Миколи Адамовича на дисертаційне дослідження Ференц Оксани Іванівни «Поняття Іншого в сучасній філософській рефлексії», поданої на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

Дисертаційне дослідження О. І. Ференц присвячене актуальній проблемі сучасності. Соціальна реальність, що відображається поняттям глобалізація, породжує нові виклики і формулює й нові завдання щодо розуміння й визнання Іншого, об'єктивно зумовлює пошук шляхів діалогу з Іншим, Чужим, особливо в полікультурних суспільствах, в умовах зміни характеру зв'язку і взаємодії між людьми. Проблема визнання Іншого як необхідної умови існування не лише окремих індивідів, а й етнічно-національних, культурних, соціальних груп, як слушно зазначає дисертантка, безпосередньо пов'язана з проблематикою ідентичності й автентичності особи в добу глобалізації, інтерсуб'єктивним характером її соціальних зв'язків та правами індивідів (с. 3). Відтак, актуальним є дослідження механізмів формування ідентичності й здобуття Іншим визнання, враховуючи вплив глобалізаційних трансформацій на ці процеси.

Проблема Іншого та його визнання особливо актуальна для сучасної України, перед якою постала нагальна потреба подолання системної кризи, модернізації всіх сфер суспільного життя, що потребує мобілізації соціального капіталу, діалогу між представниками різних світоглядних орієнтацій і культурних уподобань, їх конструктивного співробітництва у вирішенні актуальних проблем сьогодення.

Незважаючи на те, що проблема Іншого є важливим напрямом досліджень у філософській думці ХХ ст., зокрема у діалогічній філософії, екзистенціалізмі, феноменології, герменевтиці, постмодерній філософії, проте, як обґрунтовано стверджує О. Ференц, потенціал аналізу концепту Іншого в галузі соціальної філософії не є вичерпаним. Більше того, глобалізаційні процеси, долаючи національні й культурні кордони, зумовлюють зростання мобільності людини в сучасному світі, уможливають різноманітні форми міграції і, як наслідок, породжують небезпеки і ризики не тільки локального, а й глобального масштабу, концептуалізуючи тему Іншого як одну з найвагоміших у соціальних дослідженнях сьогодення (с. 3). Становлення нових форм індивідуального й суспільного буття потребує переосмислення засад соціально-філософського дослідження проблеми Іншого, виявлення нових смислів концепту «Інший» у глобалізованому світі.

Заявлена О. Ференц тема є досить складною, оскільки зазначена проблематика в сучасній гуманітаристиці була і продовжує залишатись полемічною, слугувала підґрунтям для рефлексій і дискусій останнього століття. Тому цілком виправданою є позиція дисертантки, коли вона,

аналізуючи концепції Іншого, акцентує увагу на філософській рефлексії багатоаспектності модусів функціонування поняття Іншого в сучасному світі.

Дисертантка дотримується логічно обґрунтованої структури своєї роботи, що відповідає нормативним вимогам і дозволяє оптимальним чином реалізувати поставлені мету та завдання. Вступ містить обґрунтування актуальності дослідження, формулювання об'єкта і предмета, вихідні методологічні підходи, принципи та методи аналізу, характеристику положень наукової новизни та теоретичне й практичне значення отриманих результатів.

Виклад матеріалу здійснено дедуктивним шляхом: від загального до одиничного, а це класичний спосіб презентації наукового тексту. Методологічну основу дисертаційного дослідження вибудовано на концептуально-методологічному та концептуально-термінологічному рівнях аналізу понять Іншого, Чужого, Маргінала і встановлення розмежування між ними й рівні окреслення вимірів функціонування Іншого у філософській рефлексії. Продуктивним і результативним є творче використання автором дисертації ідей та методології філософів, які досліджували проблему визнання Іншого, зокрема С. Бенгабіб, М. Волцера, А. Гонета, Ю. Габермаса, П. Рікера, Ч. Тейлора, Н. Фрейзера. На основі сукупності взаємопов'язаних між собою методологічних підходів, дисертантка здійснила комплексний аналіз філософських аспектів концепту Іншого у його взаємозв'язку з поняттями ідентичності й визнання у дотичних до філософії соціологічному, культурологічному, антропологічному, політичному контекстах.

Не вдаючись до детального аналізу змісту дисертаційного дослідження, зупинимося лише на тих ідеях, які, на наш погляд, є найбільш цікавими й продуктивними в евристичному плані. Так, у першому розділі «Теоретико-методологічні засади дослідження і ступінь опрацювання проблеми» О. Ференц охарактеризувала екзистенціально-феноменологічну, діалогічну, комунікативну, герменевтичну, постструктуралістську традиції, окреслила ті ідеї та аспекти, які є важливими для соціально-філософського аналізу проблеми Іншого, зокрема: екзистенціалістську ідею людини як проекту самоздійснення; герменевтичну настанову пошуку спільної основи для комунікації і творення спільної мови порозуміння між Я та Іншим; постструктуралістську орієнтацію на подолання опозиції Я / Інший через осмислення відмінностей поза системою бінарних опозицій; діалогічні положення про взаємність впливів Я та Іншого та рівноправність Іншого та Я як суб'єктів взаємодії.

Ґрунтовним і змістовним є концептуально-термінологічний аналіз понять Іншого, Чужого, Маргінала і демаркація відмінностей між ними. Дисертантка аргументує, що поняття Іншого характеризує різні форми й аспекти відмінностей між людьми, тоді як основними рисами поняття Чужого (за Б. Вальденфельсом, Ю. Крістєвою) є амбівалентність, невідомість і незрозумілість, а також неналежність до конкретної просторової локації (його місце – «деінде»). О. Ференц слушно стверджує, що в сучасному світі маркером ідентифікації людини як Іншої чи Чужої є не тільки її расова, релігійна чи національно-культурна належність, а й вибір системи цінностей,

котрі сповідує особа. Визначаючи чинники, котрі зумовлюють маргіналізацію особи, дисертантка зазначає, що маргіналом стає особа, що випадає з будь-яких форм соціальних, політичних, культурних зв'язків.

Прикметно, що багатоаспектність соціального, політичного, етичного, культурно-антропологічного та гендерного вимірів Іншого розкривається через різні форми його належності (соціальної, політичної, культурної, гендерної) та забезпечення соціальних, політичних, громадянських, культурних потреб Іншого. На цій основі виявлено різні способи як його вилучення, так і залучення.

У другому розділі на основі виявлення особливостей взаємозв'язку понять Іншого та ідентичності О. Ференц дослідила формування ідентичності особи через аналіз впливу на неї Іншого й розкрила особливості творення людиною своєї ідентичності та напрями впливу Іншого на становлення ідентичності особи. При цьому дисертантка зосереджує увагу на концепції творення ідентичності у контексті принципів асиметричності та взаємності у працях Е. Левінаса і П. Рікера. Використовуючи поняття П. Рікера «людина здатна», О. Ференц охарактеризувала принципи формування структури особистої ідентичності. Дисертантка наголошує, що Інший є необхідною умовою для людини у вияві її багатогранності як «людини здатної», щоб ставати «тим-хто-є-собою».

У цьому ж розділі охарактеризовано часовий і просторовий виміри вияву «того-хто-є-собою». Так, часовий вимір осмислено через наративний спосіб творення особистої ідентичності, який розглянуто, з одного боку, як чинник запобігання фрагментації людського життя, а з другого, – як спосіб входження історії життя людини в контекст життя спільноти, народу, країни, а просторовий вимір «того-хто-є-собою» визначено через його перебування в спільному просторі взаємодії та відповідальності поряд з Іншими, де він стає «людиною здатною», яка відчуває безпосередній зв'язок із місцем свого виявлення.

Надзвичайно цікавим і своєчасним є аналіз впливу глобалізаційних процесів на творення людиною своєї ідентичності у підрозділі 2.3., а також з'ясування характеристик, через які індивід стає в сучасному світі Іншим. Спираючись на дослідження З. Баумана та Е. Гіденса, дисертанткою визначено чинники глобалізаційного впливу на конститутивну основу творення особистості й зазначено, що порушення цієї основи спричиняє фрагментацію особистісної ідентичності. Привертає увагу й аналіз впливу постулатів популярної культури і цінностей консюмеризму на ідентичність людини та особливості формування ознак постсучасного Іншого.

На основі аксіологічного підходу О. Ференц охарактеризувала принципи побудови людиною своєї ідентичності в соціокультурному просторі глобального соціуму, а також форми вилучення Іншого й можливі способи його інтеграції в соціум. Дисертантка стверджує, що залучення Іншого, який визначає свою ідентичність через національну, культурно-етнічну, расову, гендерну належність, відбувається тільки тоді, коли його соціальні, політичні, культурні потреби забезпечено і він має змогу діяти в комунікативному просторі спільно з представниками більшості. Відтак творення ідентичності

Іншого в глобалізованому світі безпосередньо пов'язане з визначенням його належності до спільноти.

Важливий аспект дисертаційного дослідження пов'язаний із з'ясуванням у третьому розділі специфіки та особливостей функціонування Іншого в публічному і приватному просторі глобалізованого світу, впливів медіа на функціонування публічного і приватного простору, а також особливостей вияву толерантності щодо нього в мультикультурних суспільствах. Спираючись на критерії розрізнення публічного і приватного, дисертантка визначає, що місце Іншого – поза межами приватного простору особи. На підставі аналізу концепції публічної сфери Г. Арендт розкрито засадничі характеристики публічного простору, які інтерпретовано як «вихід до Іншого». Саме присутність Інших, на думку дисертантки, стимулює людину прагнути досягнути досконалості, гарантує широкий спектр бачення і різноманітність перспектив. Констатуючи взаємозв'язок політичного і гендерного вимірів Іншого в публічному просторі, О. Ференц виправдано акцентує увагу на гендерній асиметрії в різних сферах публічного життя. Цікавим і змістовним є осмислення проблеми громадянської байдужості через інтерпретацію її як «відторгнення Іншого», що унеможлиблює формування громадянської солідарності.

Розглядаючи особистий і суспільний рівні досягнення Іншим визнання та способи його здобуття, дисертантка констатує наявність безпосереднього зв'язку між визнанням та ідентичністю, підкреслює, що визнання Іншого як особи визначає належна оцінка його здобутків і досягнень коли він має змогу виявити всі свої задатки «людини здатної» в суспільному житті. Дискусійним і водночас прийнятним є аналіз практик приниження, які порушують право на визнання Іншого як на особистому, так і суспільному рівнях. Дослідниця робить висновок, що гендерну, класова та расова несправедливість пов'язані і з неналежною дистрибуцією, і з браком визнання.

Окреслюючи різні виміри функціонування Іншого, дисертанткою запропоновано, на наш погляд, досить продуктивну класифікацію способів здобуття Іншим суспільного визнання у процесі міжособистісної взаємодії: 1) через боротьбу, що спричинена різними формами усунення Іншого внаслідок дискримінації; 2) через комунікацію у відкритому суспільному обговоренні, спрямованому на досягнення порозуміння і згоди індивідів та груп; 3) через обмін дарами як обмін здібностями, який здійснюється в процесі спільної життєдіяльності людей.

Новаторським є й аналіз проблеми визнання груп культурних меншин у контексті політики і практики мультикультуралізму. При цьому О. Ференц правомірно аналізує насамперед негативні тенденції, які спричинює практика мультикультуралізму, а також способи здобуття Іншим суспільного визнання в процесі міжособової взаємодії (боротьба, комунікація, обмін дарами, інтерпретованих на основі поглядів Ю. Габермаса, С. Бенгабіб і П. Рікера).

Вважаємо, що позитивним моментом рецензованої роботи є підрозділ 3.3 присвячений проблематиці толерантності у мультикультурних суспільствах (с. 167-180). Актуальність окресленої проблеми

підтверджується проведенням вже IV Міжнародної науково-теоретичної конференції «Толерантність як соціогуманітарна проблема сучасності» кафедрою філософії Житомирського державного університету імені Івана Франка, у роботі двох із них дисертантка брала участь. У цьому підрозділі О. Ференц проаналізувала принцип толерантності в контексті «політики визнання» як необхідної умови пошуку основ для порозуміння і згоди між окремими індивідами і групами меншин у сучасних мультикультурних суспільствах. Дисертантка цілком слушно зазначає, що Україна у контексті сучасних процесів націє- й державотворення, її модернізації особливо потребує суспільної консолідації й громадянської солідарності, толерантності як принципу мислення, поведінки та етики.

У контексті мультикультурності сучасних суспільств О. Ференц проаналізувала дві асиметричні настанови у ставленні до Іншого: гіпертолерантність і мову ворожнечі (*hate speech*), відмінність і подібність їхньої природи. Дослідниця зауважує, що толерантність не означає прийняття і схвалення постулатів, які руйнують автентичність особи, нівелювання культурних, національних і релігійних цінностей, а передбачає відмову від насилля і ненависті щодо тих, хто дотримується інших поглядів, сповідує інші цінності, котрі особа не готова прийняти.

Дисертантка окреслює умови, за яких можна реалізувати принцип толерантності на підставі взаємного визнання всіх громадян: з одного боку, групи іммігрантів повинні прийняти базові західні цінності, які дадуть їм змогу функціонувати у спільному публічному просторі, а з другого, – іммігрантам мають надати можливість дотримуватися власних культурно-релігійних традицій, не закріплюючи за ними «низького» соціокультурного статусу.

Зауважимо, що політика мультикультуралізму, яка проводиться у країнах Західної Європи щодо викорінення дискримінації національних та етнічних меншин не приносить бажаних результатів. Те, що культурні та релігійні особливості повинні бути та існувати лише на особистісному рівні, а перенесення їх на громадянський рівень повинно засуджуватись, не визнається більшістю представників спільнот іммігрантів. Не досягає поставленої мети політика мультикультуралізму також і в спробах подолати дискримінацію у сфері працевлаштування, політики, де іммігрантам відведено чітко окреслене коло завдань (в основному пов'язаних з проблемами міграції та прав національних меншин), за межі яких вони не можуть виходити, натомість, створюючи привабливу «картинку» рівності у цих сферах.

Більш перспективним було б доповнення мультикультурної орієнтації на сусідство та співіснування різних етносів і культур, установкою на їх взаємодію, взаємовплив і взаємозбагачення. Зазначений підхід передбачає не тільки врахування інтересів і прав нових національних меншин, а й рівність різних етнічних груп з автохтонним населенням у всіх сферах життя і необмежене право на культурний і конфесійний вибір. Разом із тим, повага до культурного розмаїття, оскільки всі культури мають певні цінні компоненти, не означає безумовної підтримки тих традицій і цінностей, які суперечать принципам ліберального демократичного суспільства.

Можна було б назвати й низку інших позитивних моментів дисертаційного дослідження О. І. Ференц, їх досить багато. Проте, оскільки тема дисертаційної роботи надто складна, пошукова, належить до об'єктивно амбівалентних тем, то з приводу окремих питань хочеться висловити деякі зауваження та побажання.

По-перше, поза належною увагою, на наш погляд, залишився український контекст проблеми Іншого, до нього дисертантка звертається лише побіжно. Вважаємо, що цю проблему необхідно було розглянути детальніше.

По-друге, з'ясовуючи у підрозділі 2.1 формування структури особистої ідентичності, дослідниця зазначає, що особа, відповідаючи на питання: «Хто просить пробачення і вибачає?», стає «тим – хто – є – собою». У цьому контексті доцільним було б, на нашу думку, розкрити взаємозв'язок між поняттями дару і пробачення, натомість авторка аналізує проблему дару тільки в аспекті визнання.

По-третє, у дослідженні проблеми визнання Іншого доречним було б звернення до значно ширшого історико-філософського контексту, зокрема до доробку представників німецької філософії Нового часу, насамперед філософських поглядів Г. Гегеля.

По-четверте, у своєму дисертаційному дослідженні авторка звертається до комунікативної традиції лише в контексті етики дискурсу Ю. Габермаса. Було б доречним також активніше залучити доробок К.- О.Апеля, зокрема обґрунтування ним етики відповідальності.

По-п'яте, аналізуючи концепт обміну дарами, дисертантка інтерпретує лише філософські погляди П. Рікера. Доцільним і виправданим, на нашу думку, було б розглянути проблематику дару також у концепціях Е. Левінаса, Ж. Деріди, Ж.-Л. Маріона.

Втім, висловлені зауваження носять рекомендаційний характер і не впливають на загальну позитивну оцінку дослідження, значущість одержаних результатів і висновків, а мають на меті лише прояснити окремі моменти, котрі розширюють розуміння запропонованої автором парадигми філософської концептуалізації досліджень проблеми Іншого, пошуку оптимальних механізмів ідентифікації особистості в глобалізованому світі. Гадаємо, що вони спонукатимуть дисертантку до подальших досліджень із зазначеної проблематики.

У цілому дисертаційна робота виконана на належному теоретико-методологічному рівні. Мова викладу наукова і водночас зрозуміла, автор зуміла складні проблеми викласти доступно і не на шкоду теоретичному рівню. Для всебічного аналізу теоретичних і методологічних аспектів проблеми Іншого в роботі органічно використовується сукупність методів. При розкритті теми дисертаційної роботи О. Ференц дотримується принципів історизму, системності, об'єктивності та світоглядного плюралізму. Дисертація добре структурована, стилістично витримана. Сформульовані висновки є переконливими і достовірними.

У своєму дисертаційному дослідженні для досягнення поставленої мети О. І. Ференц спиралася на оригінальну й ґрунтовну методологічну та

теоретичну базу. Зокрема, теоретичну базу дослідження утворюють 249 найменувань першоджерел і матеріалів критичного характеру вітчизняних і зарубіжних учених. Позитивним є й те, що дисертанткою вводяться у науковий обіг нові літературні джерела, насамперед зарубіжних дослідників (а це 70 праць!).

Результати дисертаційного дослідження О. Ференц, основні концептуальні ідеї та висновки, сформульовані в ньому, належним чином відображені у наукових публікаціях автора (13 публікацій, з них 4 статті у вітчизняних фахових виданнях, 1 стаття – в іноземному виданні), пройшли достатню апробацію і обговорювались як на засіданнях і науково-методичних семінарах кафедри філософії Львівського національного університету імені Івана Франка, так і на низці міжнародних, всеукраїнських і регіональних науково-теоретичних і науково-практичних конференцій. Автореферат та наукові публікації О. І. Ференц відображають основний зміст дисертації.

Рецензована дисертаційна робота О. І. Ференц має теоретичну й практичну цінність. Запропонований аналіз багатоаспектності модусів функціонування Іншого дає змогу визначити роль Іншого в різних сферах суспільного життя, запобігаючи практикам його усунення, натомість орієнтуючи на формування засад громадянської солідарності. Вивчення взаємозв'язку механізмів формування ідентичності і здобуття визнання в контексті проблематики Іншого буде вагомим внеском у дослідження української дійсності, що потребує і переосмислення минулого й виявлення загроз некритичного сприйняття радянського спадку та вибору нових ціннісних орієнтирів суспільного розвитку. Матеріали та висновки дисертації можуть бути використані в науково-дослідницькій роботі та педагогічній практиці.

На основі вищезазначеного вважаю: дисертаційна робота Ференц Оксани Іванівни «Поняття Іншого в сучасній філософській рефлексії» виконана на належному теоретичному, методологічному рівні, є самостійним, інноваційним дослідженням надзвичайно важливої теоретичної і практичної проблеми, що відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року за № 567 а її авторка заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія і філософія історії.

Офіційний опонент:
доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри філософії
Житомирського державного університету
імені Івана Франка

Підпис засвідчую
Зав. загальним відділом
Житомирського державного
університету
імені Івана Франка

М. А. Козловець

20.11.2015

Handwritten signature of M. A. Kozlovets

Handwritten signature of M. A. Kozlovets